

ОСМА
КАЗИВАЊА
 О
СВЕТОЈ
ГОРИ

Друштво пријатеља Свете Горе Атонске
Задужбина Светог манастира Хиландара
2013

Огњен Крешић

ПАЈСИЈЕ ХИЛАНДАРСКИ И ЊЕГОВА
ИСТОРИЈА СЛАВЈАНОБУГАРСКА

Осамнаести век је доба дубоких промена у Османском царству. Децентрализација и јачање улоге локалних елита, промене у пореском систему, интензивирање трговинских веза, али и периоди кризе и изнурујућег ратовања, оставили су снажан траг на животима свих становника Османског царства. Султанови поданици на Балкану нашли су се у самом центру бурних промена тога доба. Заједнице немуслимана по градовима и селима стичу тада још већи значај у посредовању између државе и становништва. Тиме јача и утицај имућних људи, пре свега трговаца и занатлија, који су уживали велико поштовање своје околине. Многи трговци путују у западне земље и отвараја своје подружнице по главним трговачким центрима. Богатство које стичу улажу у све велелепније куће, док њихов духовни живот постаје сложенији. Они одлазе на ходачашћа у најважније светиње своје области али и читавог Балкана, док се многи међу њима одлучују и на пут у Јерусалим.

У таквим околностима, живео је и стварао Пајсије Хиландарски. Рођен је 1722. године у богатој трговачкој породици у градићу Банско, у данашњој југоисточној Бугарској. Његов отац, обогативши се тргујући у хабсбуршким земљама, постао је једна од најугледнијих личности свога града. Интензивне везе које је одржавао са трговцима из централне Европе допринеле су постепеном продору нових културних и друштвених утицаја међу чланове његове породице. Пајсије је стога већ од младости имао више могућности да се обавести о европским дешавањима, него што је то био случај са већином његових сународника. С друге стране, Пајсијева породица била је чврсто повезана са православним клером.

Три брата Пајсијеве мајке били су духовна лица: један од њих постао је владика, други је био игуман Рилског манастира, док се трећи повукао на Свету Гору. На Пајсија су велик и разнолик утицај имала и његова браћа. Најстарији се замонашио и као монах Лаврентије провео је свој живот у Хиландару, где је стекао велики углед и постао игуман манастира 1761. године. Средњи брат, Хаџи Влчо, постао је истакнути трговац и проширио је посао свога оца основавши подружнице у Кавали, Будимпешти и Бечу. Велико богатство донело му је утицај и углед у Банском. Његова кућа, изграђена према плановима донетим из Беча, свакако је била најистакнутија грађевина вароши. Својим новцем, Влчо је подигао и један хан у серској области, који су становници Банског могли бесплатно да користе, као и два моста. Он је био и веома побожан човек, три пута је био на хаџилуку у Јерусалиму и неколико пута је посетио манастире Зограф и Хиландар на Светој Гори. Хаџи Влчо је био и дарежљив задужбинар; у манастиру Зографу обновио је источно петоспратно крило са просторијама за смештај које су годинама називане „Банска махала“ или „Хаџи Влчова махала“. Такође, изградио је у Зографу и цркву Успења Пресвете Богородице, као и цркву уз скит „Црни вир“ у близини Зографа. У Хиландару, обновио је читаво јужно крило 1757. године. Исте године платио је градњу и живописање параклиса Св. Ивана Рилског. Пред крај живота се замонашио и умро у манастиру Зографу.

Пајсије се, као и његов најстарији брат, одлучио да посвети живот Богу. На Свету Гору дошао је највероватније 1745. године и замонашио се у манастиру Хиландару. Захваљујући угледу своје браће, али и сопственим способностима, Пајсије је убрзо постао истакнут члан манастирског братства, о чему сведочи низ важних манастирских функција које је вршио. Живот у једној институцији са тако дугом и богатом традицијом морао је оставити трага на младог монаха, а можда га и подстакнути на размишљања о прошлости. Ипак, још нам

се важнијом чини чињеница да је Пајсије, прикупљајући милостињу или обављајући задужења добијена у манастиру, морао много да путује и тако могао да се упозна са приликама које су владале на Балкану у његово време. У другој половини осамнаестог века манастир Хиландар је већ поседовао бројне метохе по бугарским градовима, па је тако Пајсије манастирским послом по неколико пута боравио у Самокову, Софији, Котелу, Старој Загори, Пловдиву, Сливену, Ловечу, Никопољу и Плевни.

Монаху Пајсију се указала прилика да отпутује и ван граница Османског царства. Од маја до јуна 1761. године боравио је у Сремским Карловцима, где је требало да преузме имовину преминулог хиландарског архимандрита Герасима. Показаће се да је ово путовање имало важно место у животу Пајсија Хиландарског. Да ли се у Сремским Карловцима сусрео са Јованом Рајићем немогуће је утврдити са сигурношћу, као што није сигурно ни да ли су се њих двојица срели приликом Рајићеве посете Хиландару 1758. године. Чињеница да су били особе сличних интересовања повећава могућност да су се заиста и упознали, мада се недовољно утемељеним чини податак, на који се код појединих аутора може наићи, да је Рајић пресудно утицао да се Пајсије одлучи да започне са писањем једне бугарске историје.

По повратку из Сремских Карловаца, Пајсије је на извесно време напустио Хиландар и прешао у манастир Зограф. Како сам пише, манастир је напустио јер није могао да трпи несугласице међу монасима проузроковане манастирским дуговима. У то је време, саопштава Пајсије, Хиландар плаћао данак од 3.000 гроша, а братство се задужило за 27.000 гроша. Доситеј Обрадовић, који је Хиландар посетио само четири године касније, такође помиње лошу атмосферу која влада у манастиру, с тим што он прецизира да се ради о сукобима српских и бугарских монаха око вођства. Ипак, неколико година касније Пајсије се вратио у Хиландар. Не зна се тачно када, али на кратко је постао и игуман манастира.

Са сигурношћу се не може утврдити година његове смрти. Проблем настаје из очигледног разлога – Пајсије није био једини монах манастира Хиландара који је носио то име. Проучаваоци Пајсијевога живота најчешће као годину смрти усвајају 1773, јер један документ сачуван у архиву манастира Хиландара помиње да је те године у Асеновграду преминуо проигуман Пајсије.

Углед проигумана Пајсија био је велик у манастиру Хиландару, али и у местима која је манстирским послом посећивао. Међутим, оно што га до данас чини познатим, посебно у Бугарској, јесте дело које је оставио иза себе. У питању је његова *Историја славјанобуџарска* из 1762. године. Питање постојања аутографа није разрешено. Као основна верзија узима се тзв. зографски препис, који садржи 61 лист текста, док се делови који недостају допуњују на основу каснијих преписа, а пре свега на основу најстаријег Софронијевог или Котелског преписа из 1765. године. Ова књига допринела је стварању својеврсног мита о Пајсију у Бугарској, посебно од друге половине деветнаестог века, што ће довести и до његовог проглашења за свеца 1962. године. Књига није била непозната међу Пајсијевим савременицима и до данас је сачувано преко шездесет преписа насталих крајем XVIII и у првој половини XIX века. Пајсије и сам у својој књизи позива читаоце да преписују његово дело и да се старају да оно не буде изгубљено. Будући да је био свестан малобројности писмених људи, он се обраћа и слушаоцима, којима поручује да ако већ не могу сами, плате другима да за њих препишу његову књигу. У записима на маргинама преписа често се помиње да је књига била поклон локалној цркви. Ипак, утицај Пајсијевог дела на актере бугарског *взраждања*, тј. препорода, био је ограничен. Тек је од друге половине 19. века, његова личност почела да се издваја међу осталима и да заузима место зачетника бугарске националне идеје.

Пајсије се одлучио за писање историје Бугара у време када се на Балкану појављују зачеци националних

историографија. Утицаји нових идеја које су настајале у западној и централној Европи, а пре свега просветитељства, довели су до све већег незадовољства малобројних балканских интелектуалаца стањем у којем су живели њихови сународници. То незадовољство исказивано је најчешће кроз окретање прошлости и проналажење славних периода у историји свога народа. Док су се Грци од средине XVIII века све више окретали античкој историји Хеладе, Срби и Бугари препознали су у средњем веку својеврсно златно доба у историји својих народа. Историографска делатност Срба везана је у том периоду највише за простор Хабсбуршке монархије. Од *Славено-сербских хроника* Ђорђа Бранковића, насталих на почетку столећа, до *Историје разних славенских народа*, најпаче же *Болјар*, *Хорвајшов* и *Србов* Јована Рајића, штампане на самом крају XVIII века, може се пратити развитак писања о историји међу Србима. Заједничке карактеристике тих дела су смештање прошлости Срба у контекст историје њима суседних словенских и несловенских народа и држава, као и постојање политичко-дипломатских циљева које је требало да испуне та дела. Ђорђе Бранковић својим делом жели да обезбеди доказе, пре свега за хабсбуршки двор, о потреби обнове српске државности на темељима српске средњовековне државе. Легитимитет српских захтева треба да оправда и *Сѣматѳоѳрафија* Христифора Жефаровића, посвећена патријарху Арсенију IV. У овој се књизи наглашава духовна јурисдикција српског патријарха над читавим простором Илирика, уз јасно упућивање и на потребу политичког јединства. С друге стране, Павле Јулинац, аутор дела *Крајкое введеније в истѳорију ѳроисхожде-нија славено-сербскаѳо народа* из 1765, посвећује своју књигу руском официру Симеону Чарнојевићу. На крају своје књиге, Јулинац штампа и преписе српских привилегија добијених од аустријских царева. Јован Рајић је, захваљујући вишедеценијском припремању своје књиге, у њу унео многе просветитељске идеје, хвалећи науку и

расправљујући о модерном устројству државе, али и његово дело задржава поменуте особености српске осамнаестовековне историографије. Пајсијева *Историја славенобујарска* дели многе карактеристике њој савремених српских историографских дела, што и не чуди јер се скоро у потпуности заснива на истом корпусу извора. Међутим, Пајсије уноси извесне специфичности како када је реч о приступу теми, тако и када су у питању циљеви које је своје делу наменио.

Иако сама књига нема научну вредност, треба се осврнути на изворе и књиге које је Пајсије читао приликом њеног састављања. Бугарске летописе није могао да нађе, али је зато у богатим манастирским библиотекама имао прилике да прочита житија и службе светаца, византијске хронике, а утврђено је да је користио и царске повеље и то: Зографску повељу Јована Калимана, Витошку повељу Ивана Шишмана и Хиландарску повељу Константина Асена и Ивана Александра. Међутим, на садржај и структуру његовог дела велики утицај имале су стране књиге, које је читао током боравка у Сремским Карловцима 1761. године. Тамо је Пајсије имао прилику да прочита руске преводе дела Мавра Орбина „Краљевство Словена“ и Чезара Баронија „*Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*“. У библиотеци у Карловцима могао је проучити и дела Павла Ритер-Витезовића и Христифора Жефаровића.

Пајсије има изграђен став према литертури и изворима које користи, али не може се говорити о присуству систематског методолошког приступа у његовом истраживању прошлости. Иако је посебно од XVII века у Европи почела да се развија критика средњовековних извора, која је до Пајсијевог времена већ постигла значајан степен развика, хиландарски монах није био упознат са новим приступима проучавању историје. Он некритички преузима податке од својих претходника и не прави разлику између извора и литературе, што је приступ карактеристичан за осамнаестовековну

историографију балканских народа. С обзиром на то да не познаје научну критику извора, Пајсије примењује једноставан метод приликом одлучивања о томе који је извор веродостојан а који то није. Он увек даје предност бугарским текстовима, ако постоје, а за њима следе руски. Сликвит пример таквог Пајсијевог приступа јесте део књиге у коме се говори о паду Бугарског царства. Он пише како Грци извештавају да су за пад Царства криви посвађани бугарски владари, који су позвали Турке, што сматра нетачним јер је пронашао у „руским и московским штампаним књигама“ да је византијски цар позвао Турке да му помогну против Бугара. Неповерљив је према западним ауторима истичући да се они труде да умање значај православних владара и светаца. Ипак, Пајсије придаје важност сваком писаном помену везаном за историју Бугара, посебно ако га може поставити наспрам недостатка података о другим народима. Недостатак извора о другим народима он увек ставља у контекст веће важности Бугара у односу на суседе. То показује и следећи одломак: „Сви народи на земљи знају за Бугаре и они се налазе у свим историјама. О Србима нигде нема помена нити записа у латинским и грчким историјама. Они су почели да воде родослове и пишу житија тек од Стефана Немање“. Како би још више умањио значај српских књига у односу на бугарске, Пајсије тврди како су оне пуне несагласности јер је свако писао „како је хтео и чуо од простог народа. Срби пишу нове ствари и ките историју празним речима, јер немају никакве доказе о свом роду, какве имају Бугари у грчким и латинским историјама.“ Увек спреман да приговори другима за необјективност према Бугарима, Пајсије на наиван начин покушава да покаже читаоцу да је његова приступ другачији када каже да је многе битке Грка и Бугара описивао „не да би хвалио Бугаре а хулио на Грке, већ је о догађајима писано како су се и одиграли“.

Чињеница да је Пајсије био монах, и то хиландарски, обележила је садржај и форму његове књиге. Веро-

ватно је путујући источним Балканом и упознавајући се са проблемима становништа, Пајсије дошао на идеју да састави историју Бугара. Он на више места у својој књизи описује разлоге зашто се одлучио за њено писање и јасно је да је за њега најважнија дидактичка улога историје. На почетку књиге Пајсије се директно обраћа читаоцима објашњавајући им користи које познавање историје доноси, при чему се ослања на ставове изнете у руском преводу књиге Чезара Баронијуса. Он им скреће пажњу да је знање о прошлим догађајима црквене и светске историје не само корисно већ и преко потребно, јер читањем старих летописа човек „своју мудрост увећава“ и стиче искуства која не би могао стећи „за оно мало дана колико му је дато да проживи“.

Пајсије свом замишљеном читаоцу поручује да ако жели да сазна прошлост свих великих царстава овога света и да та знања искористи како за разоноду тако и на своју корист и корист других, а да се при томе не подвргава тешком и опасном путовању, то може учинити само читањем историје. „Силни, горди и непобедиви“ изненада могу ослабити и ишчезнути, а читалац о томе може сазнати читајући дела о историји и тако, „увидевши сујету овога света, научити да је презире“. Историја не само да даје мудрост сваком човеку да управља собом или својим домом, већ омогућава и владарима да добро владају, упућујући их „како да од Бога им подарене поданике држе у страху од Бога, у послушности, миру, праведности и побожности, како да укроте и искорене бунтовнике, како да се странним противницима у ратовима супротставе, како да их победе и мир склопе.“

На самом крају уводног дела књиге, Пајсије као да посредно упућује на још једну корист од изучавања историје. Он говори о немогућности човека да схвати све Божије савете за управљање светом. Зато се понекад може чинити, сматра Пајсије, да „се Бог о нама не брине, да нас је предао вечном заборава, али то није тако.“ Пајсије наводи пример јеврејских историја и летописа из којих се

може видети колико пута су Јевреји били препуштени пропасти и после поново уједињавани у царство. Исто се догодило, каже Пајсије, и са Источним грчким и Бугарским царством, али, наставља он, „[само Бог зна] ко ће постићи наум Божији или ко ће пратити Његове савете да поново успостави и окупи оне који су расути и да излечи оне који су сломљени.“ Пајсије није децидирано рекао да један од разлога за писање његове књиге било подстицање поновног успостављања поменутих царстава, али та му идеја није била страна.

Ипак, главни разлог који га је подстакао на писање књиге није некаква далека могућност обнове Бугарског царства, већ савремени догађаји који су посебно забрињавали Пајсија и често га и лично погађали. Кроз читаво дело Пајсије се изнова враћа на оновремени положај Бугара и однос који су према њима имали пре свега Грци и Срби. Османска власт присутна је као стална претња, али не и први проблем Бугара. У уводу свога дела он се не обраћа било којим читаоцима, већ читаоцима и слушаоцима бугарског рода „који воле и на срцу носе свој род и своје бугарско отечество“. Потребно је и корисно, сматра Пајсије, да сазнају о делима својих отаца, „као што и сви други народи и племена знају свој род и свој језик, они имају историју и сваки учен од њих говори и хвали се својим родом и језиком. Читајте и знајте, како вам други народи не би замерали и исмевали вас“. Под тим другим народима, Пајсије мисли на Грке, али и на Србе. Наспрам људи који су жељни да сазнају о прошлости својег народа и то на своме језику, Пајсије поставља оне „који не воле свој бугарски род, који се окрећу стројој култури и језику и не брину о свом бугарском језику, него се уче читању и говору на грчком и сраме се да се називају Бугарима“. Како би доказао да је такав став погрешан и неоправдан, Пајсије непрестано у својој књизи жели да покаже да су и Бугари имали славну историју са чувеним владарима, који су „данак узимали и од моћних Римљана и од мудрих Грка“ и венчавали се њиховим кћерима.

Њему је, чини се, још важније да истакне важност Бугара међу словенским народима, па тврди како су Бугари „први прогласили царева, први имали патријарха, први се покрстили и највећом облашћу завладали“. Како би додатно потврдио значај Бугара у христијанизацији Словена, Пајсије напомиње да су и „први словенски свеципотекли од бугарског рода и језика“. У *Историји славјанобуџарској* изнова се бугарска повест ставља насупрот историји суседних народа, у чему се препознаје ауторова потреба да истакне било политичку, било културну надмоћ свога народа над другима, и када је тако нешто оправдано чињеницама, али и када то није случај.

Пајсије је свестан да су у његово време Грци у културном и економском погледу били у бољем положају од Бугара. Међутим, он такво стање жели да оправда или чак преокрене, дајући предност „бугарској једноставности и недостатку злобе“ над мудрошћу и културом Грка. Он идеализује једноставни живот бугарских сељака и сматра да они који подражавају Грке немају право да се жале како је међу Бугарима мало трговаца и писмених, опомињући их да „није међу великим библијским праведницима и пророцима било досетљивих трговаца, већ су они били земљорадници и сточари.“ У своме делу, Пајсије жели да покаже да нису само Грци они који омаловажавају Бугаре, већ да то чине и други словенски народи. То је неправедно, сматра Пајсије, јер су Бугари од свих народа у најгорем положају, због своје близине центру османске власти. С друге стране, указује он, Руси могу да напредују јер имају своју државу, док су Срби „који су турски поданици још простији и сиромашнији од Бугара“. Међутим, они Срби који живе у „немачкој држави“ мало су „вештији читању и писању, јер имају црквену слободу... и од скорог времена почели су да се уче у школама и да имају архијереје од свога народа који се брину да се њихов народ образује.“ Уместо што се подсмевају Бугарима, Пајсије наглашава да „Руси и Срби треба да су захвални Богу што их је сачувао од агарјанског ропства

и од грчке архијерејске власти, од чега Бугари страдају.“ Опаске о положају Срба могу бити последица и личних сукоба које је Пајсије имао у манастиру, али оне омогућавају и увид у Пајсијеве ставове о проблему који ће у средиште пажње доћи више од пола века касније. У питању је доминација грчког клера у областима насељеним Бугарима. Објашњење напретка Срба у Хабсбуршкој монархији њиховом црквеном аутономијом наводи нас на закључак да је Пајсије размишљао о потреби за сличном аутономијом и у бугарским областима.

Излагање у својој књизи Пајсије није организовао на искључиво хронолошки начин. У њој се прво говори о историји Бугара до дванаестог века, затим следи дужи екскурс о српској историји од Стефана Немање до пада Деспотовине, праћен излагањем о дешавањима у Бугарској до османског освајања. На крају, Пајсије даје својеврсну рекапитулацију владавина најславнијих бугарских царева, да би дело завршио једном листом светаца бугарског порекла.

Овом приликом осврнућемо се на део књиге који се односи на српску историју. Као што је речено, Пајсије започиње владавином Стефана Немање. Аутор преноси легенду о пореклу Немањића од римског војсковође и цара Лицинија и истиче како у српској владарској породици „нико није био српског већ латинског рода“. Неколико пута у својој књизи он помиње да су Срби до Светог Саве припадали „латинској јереси“. Пајсије скоро да и не износи податке о политичкој историји, већ се задржава само на чињеници да су српски краљеви по смрти проглашавани за свеце и наводи где су им мошти похрањене. Објашњење таквог приступа српској повести треба тражити у чињеници да се Пајсијева сазнања о историји Немањића заснивају пре свега на српским владарским житијима, која су му у Хиландару била лако доступна и чије је одломке вероватно често имао прилике да слуша од самог доласка у Манастир. Ипак, Пајсијева слика средњовековне српске историје често је неповезана, а

поуздани се подаци мешају са измишљеним, понекад и на тенденциозан начин.

Посебно интересантном чини се прича о Драгутину и Милутину. Пајсије тврди да је у Софији сахрањен Драгутин, а не Милутин, како мисле становници Софије. Као аргумент, он износи чињеницу да се у цркви житије чита на дан посвећен Драгутину, у монаштву Теоктисту, док Милутин никада није постао монах. Забуна је настала, мисли Пајсије, јер су празник и служба двојице браће заједнички, а већи значај се даје Милутину. Он наводи да су Драгутинове мошти пренете у Софију из Срема, а тврди и да зна где је сахрањен краљ Милутин: његове су мошти, према Пајсију, „услед неке размирице сахрањене у Бања Лучини [sic!]“. После те приче, Пајсије пише о владавини Милутина, напомињући више пута да је он био најславнији и најбољи српски краљ, коме „по слави, благородности и ревности према вери“ није било равног међу српским владарима. И према Стефану Дечанском Пајсије показује посебно поштовање, говорећи о његовој мученичкој смрти и бројним чудима које његове мошти чине у манастиру Дечани.

Међутим, после краља Стефана Дечанског долази својеврсни негативац Пајсијеје приповести. Стефан Душан је започео владавину, наводи Пајсије, убиством свога оца, који је при томе још и светац. Његова освајања Пајсије приказује на следећи начин: „Кренуо је на Грке и узео земљу до Охрида и Солуна од бугарског краља.“ Кога то Пајсије назива бугарским краљем, читалац сазнаје у даљем тексту. Када је склопио мир са Грцима, Душан се вратио у Охрид и са собом повео тамошњу краљевску породицу – „Вукашиновог оца и Вукашина, оца Марковог“. Затим, Пајсије каже, како су краљ Вукашин и краљевић Марко били „мудри, храбри и леви људи“ и да је због тога Душан узео Вукашина за свога првог велможу, а кнеза Лазара за другог. Колико Пајсије има негативан став према Душану показује и следећи одломак: „Тај Стефан постао је самовољно цар у Скопљу, ниједан цар нити

краљ није њему дао царску титулу. Тако је поставио Србима патријарха без дозволе друге четворице патријарха. Због тог безумља су му се подсмевали краљеви и цареви и назвали га Стефан Насилни. Тако је Стефан због своје ароганције и убиства свога оца, навукао на себе проклетство патријарха и гнев Божији и његовим се домом окончала лоза и род Немање Симеона.“

Пајсију као да смета значај који Срби придају цару Душану, чија је личност заиста постала симбол средњовековне славе српског народа. *Душанов законик* је управо у периоду XVII и XVIII века највише преписиван, а значај његове личности истицан је у свим делима о прошлости Срба, па се тако и у Жефаровићевој *Сѣмайѳоѳрафији* међу портретима владара и светаца посебно истичу две гравире на којима је представљен цар Душан. Пајсије, супротстављујући се ставовима Срба, износи своју критику: „Но неки Срби, подобни њему по надмености, скривају његова дела и име Стефан Насилни, већ га називају Стефан Силни и сматрају га за свеца. Нису обраћали пажњу, нити данас обраћају пажњу, да је он убио оца и умро у проклетству и одлучен од цркве, и да се њиме окончао род Немање Симеона“. Пајсије излагање о цару Душану завршава дигресијом о бици код Велбужда, желећи да још једном изнесе своје незадовољство односом који Срби имају према Бугарима. Као разлог зашто се одлучио да напише кратак преглед историје српских краљева, он наводи: „За толико година Срби су победили у једној бици и убили једног цара, и тиме се хвале и приче пишу. Бугари су толико година царевали и толике царевице убили и покорили оне који су много пута њима давали данак, а никакву причу, ни похвалу нису им написали Срби.“

Овиме, међутим, излагање о српској историји није завршено. Пајсије је изнео и своје виђење нестанка српске средњовековне државе, које, још у већој мери него што је случај са ранијим периодом, карактеришу хронолошка непрецизност и бројни нетачни подаци. Душановог сина, цара Уроша, писац помиње само када каже да га је Вукашин

убио и постао „српски и охридски краљ“. Тенденциозност у излагању јасно је видљива, јер се поново истиче да је Вукашин из „бугарског царског рода“, док му се кнез Лазар, већ поменут као нижи по рангу, супротставља. Пајсије није пропустио да помене битку на Косову, али приликом излагања он изврће хронолошки след догађаја. Каже како Вукашин није хтео да пошаље помоћ Лазару на Косову, те је овога султан Мурат поразио и узео му државу. Пајсију није непозната ни прича о султановом убиству, а као виновника именује Милоша Момчила, „Лазаревог зета“. Битку на Марици Пајсије временски смешта после косовске битке, и напомиње како је краљ Вукашин „протерао Турке до Једрена“, али га је тамо убио један слуга.

Приликом описивања догађаја који су уследили после две велике битке, Пајсије пажњу посвећује Мрњавчевићима, док судбину Лазаревих наследника ни не помиње. За Вукашиновог сина Марка, Пајсије наводи како га је султан Бајазит поставио у Охрид и Прилепу за „малог пашу“. Пајсије покушава да објасни такву наклоност турског владара према Марку наводном породичном повезаношћу, наводећи како је Бајазит син Марије, ћерке бугарског цара Александра. Иако је у потпуности занемарио историју српске деспотовине, Пајсије узгред спомиње да је још једна Марија, овога пута Српкиња, била много касније жена султана, и то „Ђурђева кћер коју су називали Кала Марија“. Не чуди да је Пајсије направио макар и узгредни помен Маре Бранковић у својој историји, с обзиром на велики значај који је њена личност имала за манастир Хиландар.

Резимирајући историју српских владара, Пајсије жели поново да покаже како су Бугари имали славнију прошлост: „[Српски владари] нису имали градове, нити се зна који је где столовао, краљевство им је било мало и тесно и кратко је трајало“. Међутим, један аспект делатности српских владара Пајсије, као монах Хиландара, није могао да умањи или занемари. Ради се о њиховом односу према Цркви, који описује следећим речима: „градили су

лепе манастире и цркве и били изузетно побожни, чиме су се прославили на земљи и пред Богом“.

Читајући део књиге посвећен српској историји, можемо уочити амбивалентан став који Пајсије има према Србима и њиховој прошлости. С једне стране, уочава се велико поштовање према светитељима и манастирским ктиторима из редова династије Немањића, које је Пајсије као хиландарски монах имао. Међутим, с друге стране јасно је видљив и анимозитет с којим Пајсије приступа одређеним личностима и догађајима из српске историје. У појединим одељцима може се уочити намерно супротстављање ставовима које Срби имају о својој прошлости, у чему, између осталог, треба видети и утицаје расправа о прошлости које су се морале развијати и у манастирској средини.

Хронолошки, Пајсије своју књигу завршава описом турског освајања бугарских земаља, уништења бугарских градова и тврђава и тешких услова у којима се нашло бугарско становништво. Следећа је генерација, тврди Пајсије, већ научила да живи са Турцима, а ови су, после освајања Цариграда, „научили много о хришћанском реду и праву, и престали су да незаконито одузимају имовину хришћана“. Међутим, завршава Пајсије, у његово време поново је завладала неправда.

Пајсије Хиландарски, својим животом и делом које је написао, сведочи о друштвеним, економским и културним обрасцима који су настајали и развијали се у Османском царству осамнаестог века, и тек се у том контексту његова *Историја* може схватити на прави начин. Пореклом из угледне и богате породице, и утицајан члан једног од најпоштованијих манастирских братстава на Балкану, Пајсије је имао много више могућности од већине својих савременика да уочи проблеме и нове потребе свога времена. Вероватно подстакнут и личним разлозима, он је написао књигу која за циљ нема само обавештавање публике о прошлим догађајима, већ је обележена и јасном пропагандном сврхом.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Арнавудов, Михаил, *Паисий Хилендарски*, София 1972.
2. Бойчева, Вера, *Св. Паисий Хилендарски и новобългарското образование*, София 2002.
3. Брајзах, Ернст, *Историографија. Сџари век, средњи век, ново доба*, Београд 2009.
4. Давидов, Динко, *Српска Сџематџографија, Беч 1741*, Нови Сад 2011.
5. Ivanova, Svetlana, "Varoş: The Elites of the *Reaya* in the Towns of Rumeli, Eventeenth-Eighteenth Century", u: A. Anastasopoulos (ed.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Rethymno 2005, 149-200.
6. *Историја српскої народа*, књ. 4, т. 2, Београд 1986.
7. Kitromilides, Paschalis, "The Enlightenment East and West: a comparative perspective on the ideological origins of the Balkan political traditions", *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 10 (1983), 51-70.
8. Isti, "Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly*, 19 (1989), 149-192.
9. Isti, "Orthodox Culture and Collective Identity in the Ottoman Balkans during the Eighteenth Century", u: K. Fleet (ed.), *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oriente Moderno*, n.s. XVIII (LXXIX), 1 (1999), 131-145.
10. Matejic, Mateja, "Newly Discovered Records concerning Paisij Highlandarski", *Balkanistica, Occasional Papers in Southeast European Studies*, I (1974), 175-183.
11. Медаковић, Дејан, „Манастир Хиландар у XVIII веку“, *Хиландарски зборник*, 3 (1974), 7-70.
12. Исти, „Раскршћа у веку Јована Рајића“, *Зборник радова научної скупї: Јован Рајић. Истџоричар, џесник и црквени великодосџојник*, Нови Сад 2002, 11-17.
13. Обрадовић, Доситеј, *Животї и Прикљученија*, Београд 1997.
14. Паисий Хилендарски, *История славяноболгарская 1762: Зографска чернова*, прир. Божидар Райков, София 1989.
15. Петковић, Сретен, *Хиландар*, Београд 1999.
16. Пириватрић, Срђан (ур), *Истџорија Бујарске*, Београд 2008.
17. Радојчић, Никола, *Српски истџоричар Јован Рајић*, Београд 1952.
18. Райков, Божидар, *Хиландарска кондика от XVIII век*, София 1998.

19. Strauss, Johann, "The Rise of Non-Muslim Historiography in the Eighteenth Century", Kate Fleet (ed.), *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oriente Moderno*, n.s. XVIII (LXXIX), 1 (1999), 217-232.
20. Ђирковић, Сима, „Рајићева историја и почеци модерне српске историографије“, *Летњојис Мајнице српске*, 453-454 (1994), 528-536.
21. Фотић, Александар, *Свети́а Гора и Хиландар у Османском царстѿву (XV-XVII век)*, Београд 2000.
22. Isti, "Athonite Travelling Monks and the Ottoman Authorities (16th-18th Centuries), u: E. Causevic, N. Moacanin, and V. Kur-sar (eds.), *Perspectives on Ottoman Studies. Papers from the 18th Symposium of the International Comitee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, 157-165.